

ДОДАТКОВЕ ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Щербакова Владілена Ігорівна

Висвітлено засади недержавного пенсійного забезпечення як інструменту захисту матеріального стану громадян України передпенсійного та пенсійного віку. Проаналізовано переваги та недоліки суб'єктів третього рівня пенсійної системи. Обґрунтовано перевагу накопичувального (ануїтетного) страхування над іншими інструментами захисту доходів.

Ключові слова: пенсія, ануїтет, страхування, дохід, захист.

Актуальність теми пропонованого дослідження зумовлена насамперед тим, що згідно з Конституцією Україна є суверенною, демократичною, соціальною, правовою державою. І одним із головних напрямів соціального забезпечення в Україні відповідно до Закону «Про обов'язкове державне пенсійне страхування» [1] є пенсійна система – основа матеріального становища непрацюючих громадян. Водночас фінансове наповнення Пенсійного фонду та збільшення розмірів пенсійного забезпечення громадян є однією з найважливіших проблем.

Нині в Україні простежується чітка тенденція переважання пенсіонерів над працездатним населенням, про що свідчать дані рис. 1 [2].

Як відомо, значне збільшення навантаження на працюючих і необхідність соціального забезпечення громадян пенсійного віку разом

з іншими чинниками економічного та політичного характеру стали причинами пенсійної реформи 2011 р. Проте, незважаючи на обраний урядом пріоритет розвитку обов'язкового пенсійного страхування, одним із найважливіших елементів соціального забезпечення є недержавне пенсійне забезпечення. Особливу роль тут відіграє страхування додаткових доходів як механізм захисту матеріального становища громадян після пенсійної реформи 2011 р. Ще актуальнішим таке страхування стає з причини невідповідності справжнього рівня пенсій потребам громадян України пенсійного віку. А підвищення пенсійного віку у зв'язку із станом здоров'я нації стає реальною загрозою добробуту українських пенсіонерів у майбутньому.

Дослідженню проблем недержавного пенсійного забезпечення присвячені праці багатьох вітчизняних науковців. Так, В. Олійник

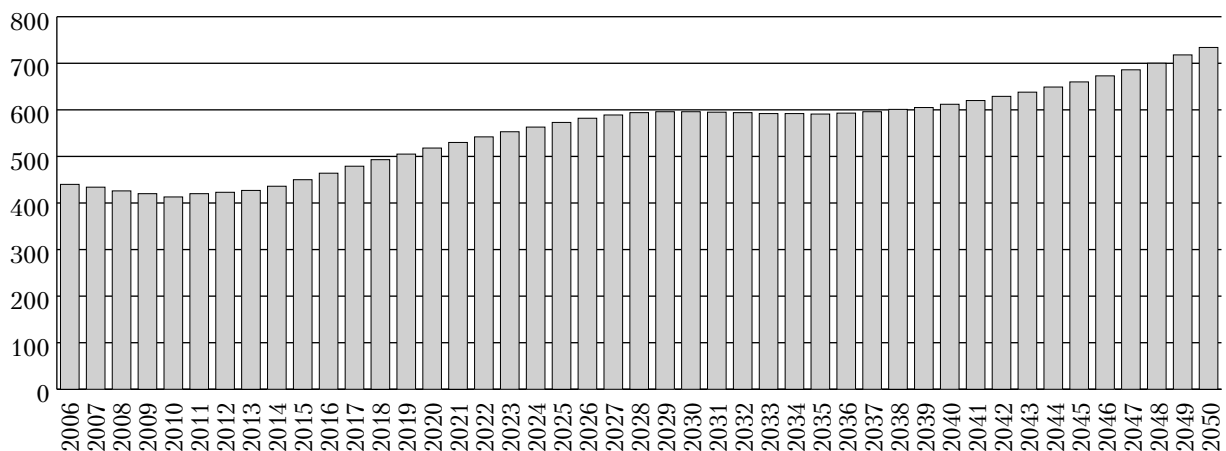

Рис. 1. Існуюче та прогнозне співвідношення чисельності поколінь пенсійного і працездатного віку в Україні (у розрахунку на 1 тис. осіб)

і М. Бабірад [3] дають оцінку стану недержавного пенсійного забезпечення, І. Кравченко [4] визначає склад його суб'єктів, а дослідження Г. Татаренко [5] торкаються державного регулювання як такого. Проблеми ризиків, загроз і наслідків запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні розглядаються в монографії О. Ковалю [9]. Значно більша кількість досліджень з питань страхування додаткової пенсії здійснюється у розвинених зарубіжних країнах, оскільки практика страхування життя там є загальноприйнятою і вельми поширеною.

Попри значну кількість досліджень з питань недержавного пенсійного забезпечення, основна увага більшістю авторів приділяється недержавним пенсійним фондам як джерелам отримання додаткової пенсії та значно менша – страховим компаніям. Саме тому **метою даної статті** є визначення ролі накопичувального страхування та способів його подальшого розвитку в Україні після збільшення пенсійного віку відповідно до пенсійної реформи

2011 р. І передусім необхідно визначити місце і значення страхування пенсій відносно інших джерел отримання додаткових доходів при досягненні передпенсійного віку.

В Україні основне джерело пенсійного доходу забезпечується системою державного солідарного пенсійного страхування, фінансується із поточних доходів й адмініструється Пенсійним фондом України [6, с. 3].

Як відомо, концепція пенсійної системи в Україні визначається законами України «Про обов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. [7]. Таким чином, українська система пенсійного забезпечення є змішаною і заснована на трьох складниках (рис. 2) [8].

Трирівнева пенсійна система гарантує, що при досягненні пенсійного віку вкладникам виплачуватиметься солідарна (першого рівня) пенсія, а також щомісячна додаткова пенсія з Накопичувального пенсійного фонду (другий рівень) і учасників недержавного пенсійного забезпечення (третій рівень).

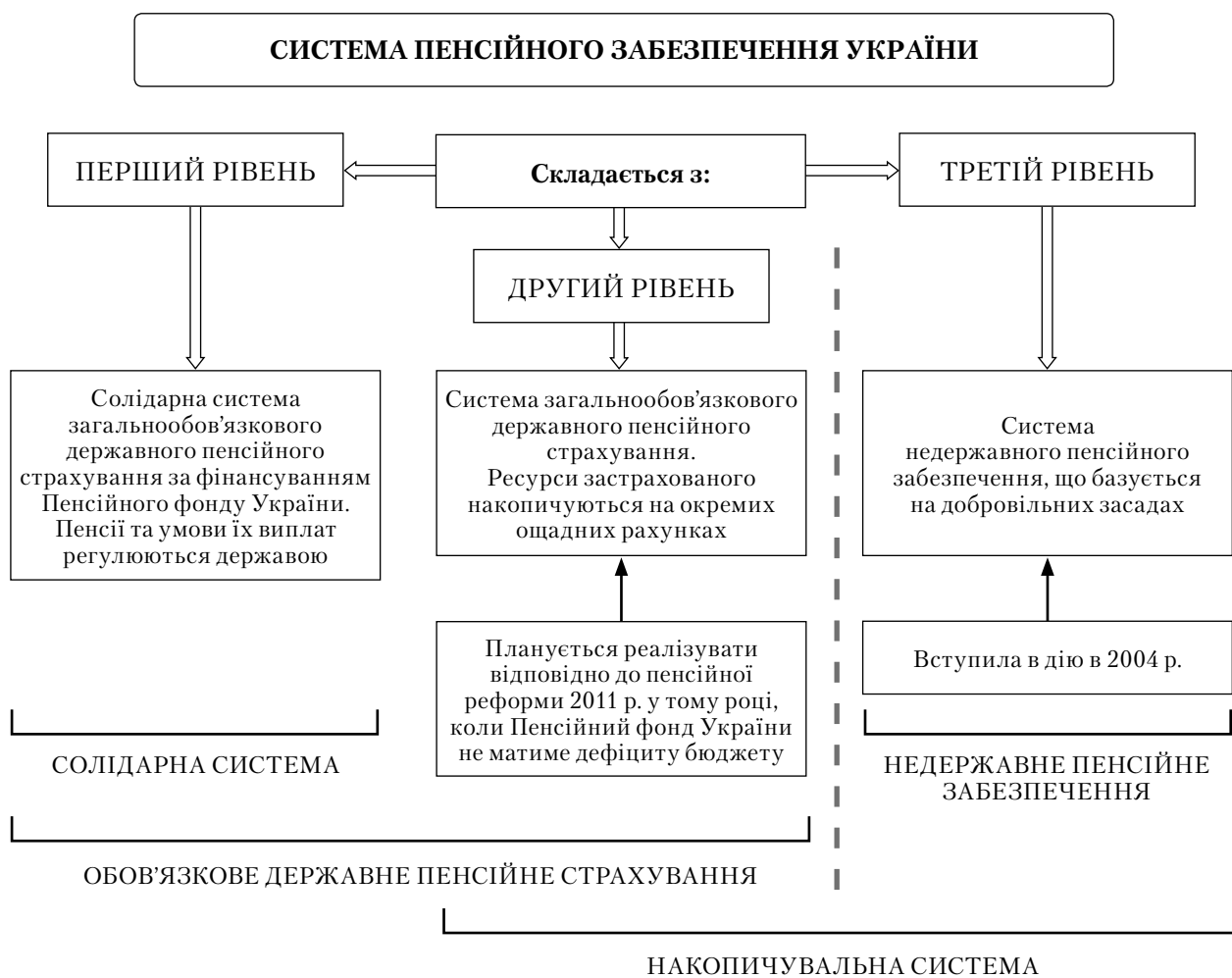

Рис. 2. Система пенсійного забезпечення України

Згідно із Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [10] перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду вводиться, починаючи з року, в якому буде забезпечена бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України.

Оскільки досягнення бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду України можливе тільки у віддаленій перспективі, відкладається введення в дію другого рівня системи пенсійного забезпечення України. Тому з метою аналізу методів забезпечення гідного рівня життя громадян при досягненні передпенсійного віку зосередимо увагу на інструментах третього рівня пенсійної системи.

Так, третім рівнем системи є недержавне пенсійне забезпечення, що базується на добровільній участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у збільшенні пенсій для отримання громадянами додаткових пенсійних виплат [6, с. 3]. Ця система може бути реалізована через:

- пенсійні фонди шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів відповідно до Закону [11];
- страхові організації у спосіб укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до Закону [11] та законодавства про страхування;
- банківські установи відповідно до Закону [11] та законодавства про банківську діяльність шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для

накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законом.

Найбільш зрозумілим для громадян України є відкриття пенсійних депозитних рахунків у банківських установах. Відзначимо, що значна увага недержавним пенсійним фондам (НПФ) приділена в наукових роботах багатьох вітчизняних дослідників, таких як М. Бабірад [3], В. Олійник [3], І. Шах [12], М. Яструбинський [12], Н. Сташкевич [13], І. Комарова [14], С. Мошенський [15] та ін. Значною мірою менша увага приділяється страховим організаціям і страхуванню додаткової пенсії як дієвому механізму фінансового захисту громадян України при досягненні пенсійного віку та виході на пенсію.

Визначимо основні переваги та недоліки кожної з перерахованих можливостей захисту на рівні системи недержавного пенсійного забезпечення (табл. 1).

Таким чином, пенсійні депозитні рахунки у банківських установах – простий, але не найефективніший і не найбезпечніший порівняно з недержавними пенсійними фондами і страховими організаціями спосіб забезпечення додаткового доходу при виході на пенсію.

Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [11] НПФ є неприбутковою організацією, що функціонує виключно з метою накопичення пенсійних внесків учасників фонду з подальшою їх виплатою в обумовлені сторонами строки (табл. 2).

Таблиця 1

Переваги та недоліки пенсійних депозитних рахунків як інструменту фінансового захисту громадян України пенсійного або передпенсійного віку

Переваги	Недоліки
Більший рівень обізнаності відносно НПФ і СК про послуги, що надаються	Не всі банки України є учасниками Фонду гарантування вкладів фізичних осіб
Відносна простота відкриття депозитного пенсійного рахунку	Розмір відшкодування по вкладах, включаючи відсотки, встановлений Фондом гарантування вкладів фізичних осіб на рівні 200000 ¹ грн, може змінюватися
Встановлена гранична сума, у межах якої вкладник може повернути вклади по депозитах у разі ліквідації банку	Велику увагу слід приділяти умовам договору, таким як термін дії, можливості дострокового припинення договору й отримання нарахованих відсотків у разі такого припинення
	У разі смерті вкладника тільки сума вкладу, включаючи нараховані відсотки, сплачується спадкоємцеві вкладника
	Відсоток по вкладах фіксується в договорі й може бути змінений тільки у разі взаємної згоди сторін договору

¹Згідно з Рішенням Адміністративної ради фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 21.08.2012 р. № 27.

Переваги та недоліки накопичення додаткових пенсій громадянами України через НПФ

Переваги	Недоліки
Простота вступу в учасники НПФ	Складність/неможливість отримання вкладених коштів раніше обумовленого терміну
Вільний трансфер накопичених грошових засобів між НПФ за вирахуванням витрат на такий трансфер	Дохід від діяльності НПФ не завжди може покрити інфляцію
Можливість вибору способу отримання пенсії	Пенсії виплачуються тільки впродовж фіксованого періоду часу або одноразово й не можуть виплачуватися довічно
	Оскільки НПФ є неприбутковою організацією, то може деякою мірою втрачатися мотивація на максимально ефективне управління активами НПФ
	НПФ не несе відповідальності по зобов'язаннях держави, а держава не несе відповідальності по зобов'язаннях НПФ
	Розірвати контракт з НПФ складно. Можливо при укладенні контракту з іншим НПФ, або досягши встановленого законом пенсійного віку шляхом укладення договору страхування довічної пенсії із страховою організацією або відкриття пенсійного депозитного рахунку у банку

Слід зазначити, що спостерігається позитивна динаміка в розвитку НПФ (табл. 3 [16]), але досі НПФ відіграють незначну роль у формуванні пенсійних накопичень, що зумовлено такими об'єктивними причинами, як недостатня обізнаність і низький рівень довіри населення до таких фондів тощо.

Таким чином, участь у НПФ станом на кінець I півр. 2012 р. бере лише 2,9 %² [16; 17] економічно активного населення України працездатного віку.

Проте, якщо порівнювати усі переваги та недоліки пенсійних депозитних рахунків і накопичення пенсій у НПФ, то останнє прийнятніше вже тому, що за рахунок істотної диверсифікації активів доходність діяльності НПФ може значною мірою перевищувати гарантований банківськими організаціями мінімальний дохід вкладників.

Існуюча можливість укладення договорів страхування додаткових довічних пенсій із страховими організаціями значною мірою нейтралізує недоліки пенсійних депозитних рахунків та пенсійних схем НПФ, хоча і має свої власні (табл. 4).

Особливої уваги заслуговує динаміка, що існує на ринку страхування додаткових доходів і наведена в табл. 5 [16].

Слід зазначити, що хоча страхування пенсій становить невелику частку в загальному

обсязі валових страхових премій, загалом рівень довіри до страхових компаній зі страхування життя відносно високий. Так, участь у страхуванні життя станом на I півр. 2012 р. брало 18,05 %³ [16; 17] економічно активного населення України працездатного віку.

Водночас рівень довіри населення до страхових компаній загалом і до страхування додаткових пенсій зокрема у розвинених країнах світу досить високий. І якщо вимірювати рівень такої довіри в обсягах зібраних премій за договорами додаткового пенсійного страхування, то тут показова статистика ринку страхування рент США, яку наведено в табл. 6 [18; 19]. Також зазначимо, що чисельність економічно активного населення США у 2011 р. становила 144,617 млн осіб.

Таким чином, з урахуванням усіх перелічених переваг і недоліків кожного із суб'єктів третього рівня пенсійної системи України можна зробити висновок, що страхування додаткових пенсій (страхування ануїтетів) – найбільш ефективний інструмент захисту при виході на пенсію.

Водночас варто зазначити, що в Україні страхування ануїтетів ще не має тієї варіативності страхових програм, яка властива США, Великій Британії, Франції та іншим розвиненим країнам. Саме тому при подальшому дослідженні цих проблем слід розглянути суть і типи страхування ануїтетів.

²Розраховано за даними Державної служби статистики України та даними табл. 3.

³Розраховано за даними Державної служби статистики України та даними табл. 3.

Таблиця 3

**Динаміка деяких показників
діяльності НПФ України у 2005 – I півр. 2012 рр.**

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ⁴
Внесено в ДРФУ інформацію про НПФ, шт.	54	79	96	110	108	101	97	97
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	–	41,5	55,9	62,3	62,5	69,7	75,0	64,0
Кількість учасників по укладених пенсійних контрактах, тис. шт.	88,4	193	279	482,5	497,1	569,2	594,6	576,1
Загальні активи НПФ, усього, млн грн	46,2	137	281	612,2	857,9	1144,3	1386,9	1520,5
У т.ч. інвестовані пенсійні активи, %:	89,6	95,3	96,7	97,8	97,2	96,9	97,3	95,0
– грошові кошти на депозитах банків, %	70,0	34,1	39,9	56,3	40	34,7	29,5	27,2
– цінні папери, дохід по яких гарантований Радою Міністрів АР Крим, місцевими радами, %	0,5	1,0	1,7	1,1	0,8	0,4	0,5	0,6
– цінні папери, дохід по яких гарантований КМУ, %	–	1,5	1,3	3,6	16,4	14,9	15,1	12,1
– облігації українських емітентів, %	10,5	39,1	24,7	22,6	18,9	15,4	25,0	30,5
– акції українських емітентів, %	7,0	11,5	25,8	9	8,8	18,1	18,4	17,1
– іпотечні цінні папери, %	–	0,015	0,2	0,1	0,05	–	–	–
– об'єкти нерухомості, %	–	0,9	0,9	1	2,1	5,6	3,5	3,1
– банківські метали, %	1,6	3,1	2,8	3,7	3,7	2,8	1,9	2,1
– інші активи, %	10,4	4,1	2,7	1,5	6,3	5,0	3,4	2,4

Таблиця 4

**Переваги та недоліки забезпечення додаткових доходів
громадянами України шляхом укладення договорів страхування довічних пенсій
із страховими організаціями**

Переваги	Недоліки
Простота укладення договору страхування додаткових довічних пенсій	Санкції при достроковому розірванні договору страхування досить високі
Можливість отримання додаткової пенсії довічно	Компанія зі страхування життя не несе відповідальності по зобов'язаннях держави, а держава не несе відповідальності по зобов'язаннях компанії по страхуванню життя
Ризик інфляції може бути нейтралізований коригуванням страхового тарифу	
Додаткові пенсії наслідують у разі загибелі страхувальника до або після початку періоду виплат	
Встановлюється гарантований мінімальний розмір додаткової пенсії	
Можливість вибору пенсійного віку	
Залежно від вибраної програми страхування покривається ризик інвалідності до закінчення періоду накопичення	
Розірвання договору можливе з подальшим поверненням накопичених платежів за вирахуванням витрат на ведення справи	

⁴ Другий квартал 2012 р.

Таблиця 5

**Основні показники діяльності
ринку страхування додаткових доходів**

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ⁵
Кількість СК-лайф, шт.	55	65	73	72	67	64	63
Валові страхові премії, у т.ч., млн грн:	450,8	783,9	1095,5	827,3	906,5	1346,4	770,43
– за договорами страхування, якими передбачено досягнення застрахованою особою визначеного договором пенсійного віку	40,5	45,4	51,8	60,7	35,2	47,5	23,0
– за договорами страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника недержавного пенсійного фонду	4,8	35,4	0,09	1,2	2,1	0,4	0,33
Валові страхові виплати, в т.ч., млн грн:	16,0	23,9	37,7	62,7	52,6	70,6	38,0
– за договорами страхування, якими передбачено досягнення застрахованою особою визначеного договором пенсійного віку	–	–	–	17,9	15,8	17,6	18,46
– за договорами страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника недержавного пенсійного фонду	–	–	–	–	–	–	6,69

Таблиця 6

**Обсяг зібраних страхових премій
ринку страхування ануїтетів США у 2008–2012 рр.**

Ануїтети	2008	2009	2010	2011	2012 (9 міс.)
Індивідуальні ануїтети, млрд дол. США	208,965	128,853	189,946	217,837	161,3
Колективні ануїтети, млрд дол. США	119,169	102,727	103,677	117,058	–
Визначені ануїтети й додаткові контракти без непередбачених виплат, млрд дол. США	26,842	24,053	27,372	24,247	–
Усього, млрд дол. США	354,976	255,633	320,995	359,142	–

Отже, ануїтети – це фінансові контракти, за якими сплачується постійний потік доходів протягом будь-якого фіксованого періоду часу або впродовж життя власника ануїтету (ануїтенту) [18, с. 75]. І оскільки страхові послуги зі страхування ануїтетів настільки різноманітні й досі продовжують розвиватися, то класифікацій ануїтетів представлено велику кількість. На рис. 3 [21;

22] відображено класифікацію ануїтетів за трьома основними ознаками, яка може доповнюватися при появі нового страхового продукту.

Далі зосередимо увагу на деяких видах страхових ануїтетів та особливостях їх дії у світовій практиці.

Фіксований ануїтет є договором страхування, що гарантує фіксовані платежі протягом усього життя або його певного періоду застрахованій особі незалежно від коливань цін та інфляції.

⁵ За I півр. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

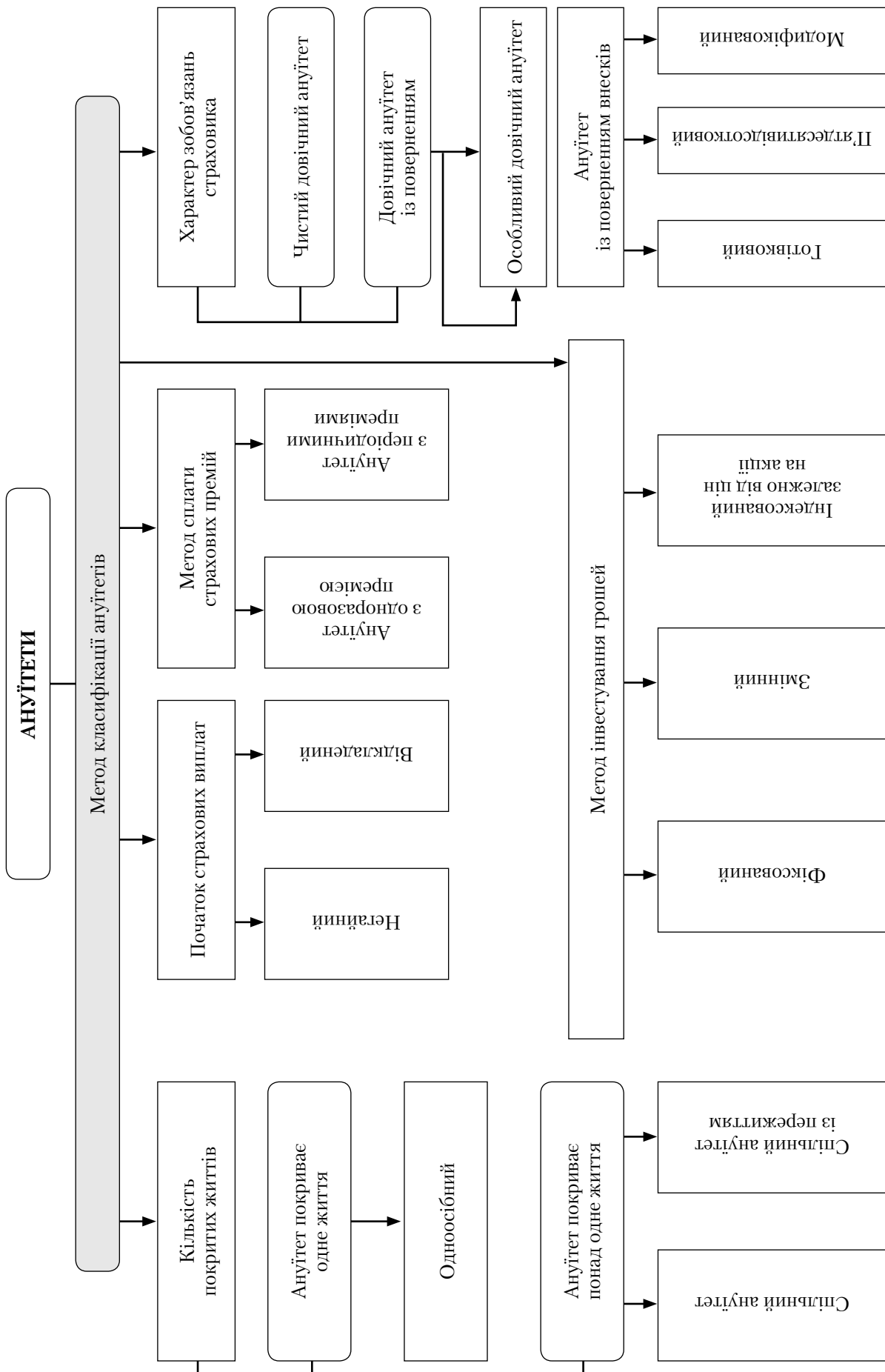

Рис. 3. Базові ознаки класифікації ануїтетів

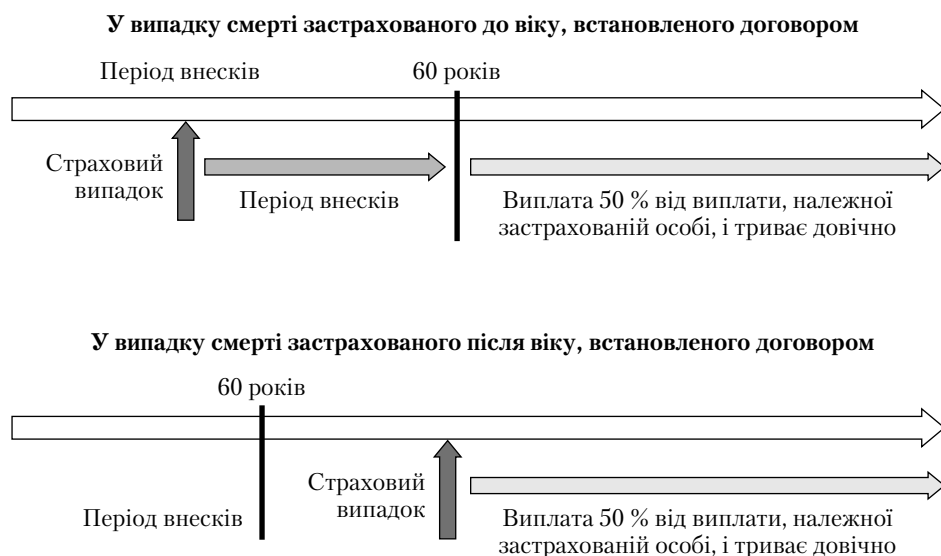

Рис. 4. Приклад дії схеми довічного ануїтету з поверненням

На відміну від фіксованого ануїтету, змінний ануїтет, який також є страховим контрактом, не має фіксованої виплати і за своєю суттю є інвестиційним інструментом. Їх величина змінюватиметься залежно від виконання основних інвестицій у фондовий, облігаційний і грошовий ринки, що вибрав застрахований [23]. Крім того, сплачувані премії за змінними ануїтетами залежно від схильності страхувальника до ризику і того, як ринки акцій, облігацій та грошей демонструватимуть ефективність, можуть бути розбиті на два рахунки.

Індексовані залежно від цін на акції ануїтети є складними інвестиціями, що продаються страховими компаніями, які платять інвесторам частину приросту капіталу у фондовий індекс, такий як промисловий індекс Доу-Джонса або індекс *Standard & Poor's 500*, і гарантують мінімальний дохід за договором до погашення [24]. Тут є деякі основні риси:

- існує мінімальна гарантія забезпечення страхувальникові, зазвичай 3 %, що виключає ризик падіння курсу;
- відсоткові ставки, приписані одного разу, є заблокованими, а це означає, що вартість рахунку ніколи не зменшуватиметься в результаті будь-яких спадів на фондовому ринку;
- оскільки виплати ґрунтуються на виконанні фондового індексу, страхувальники можуть брати участь у феноменальному зростанні фондового ринку [25].

Наступними видами є відстрочений і негайний ануїтети. Відстрочений діє як засіб збереження. Відбувається накопичення заощаджень, які будуть виплачені пізніше. Водночас за негайним ануїтетом платежі починають здійснюватися після придбання його у страхо-

вій компанії одноразовим платежем. Більшість змінних ануїтетів є відстроченими, а більшість фіксованих ануїтетів є негайними [26].

Що ж до чистого довічного й поворотного довічного ануїтетів, то принципова відмінність між ними полягає в можливості спадкоємства виплат по ануїтету у разі смерті застрахованого. Так, схема дії поворотного довічного ануїтету у разі смерті застрахованого для родича першої черги спадкоємства (в даному випадку чоловік або дружина) може мати вигляд, як показано на рис. 4⁶.

На наш погляд, найоптимальнішим ануїтетом для громадян України була б комбінація таких видів, як змінний і поворотний довічний ануїтети. Так, змінний складник забезпечить щомісячні страхові виплати з урахуванням мінімального гарантованого доходу та змінного інвестиційного доходу, а поворотний складник встановить спадкоємця пенсії у разі смерті застрахованого. Відносно ставок інвестиційної доходності, то їх динаміка у деяких страхових компаніях відображена на рис. 5⁷.

Насамкінець варто відзначити, що страхування пенсій також може стати складником соціального пакету провідних компаній України, а це потребує залучення висококваліфікованих робочих кадрів на тривалий термін. Тут співробітник компанії в якості стимулу успішної довгострокової роботи на працевластувача може отримувати додаткове пенсійне страхування як бонус до основної заробітної

⁶ Відповідно до програм страхової компанії *Fidem Life*.

⁷ За даними річної звітності *Oranta-Life, Fidem Life та MetLife Alico Ukraine*.

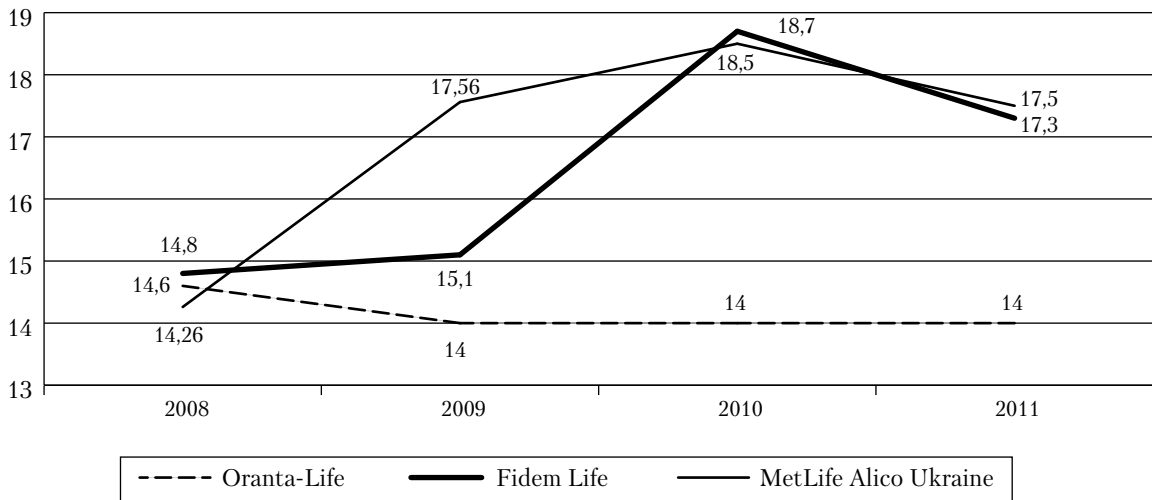

Рис. 5. Динаміка ставок інвестиційної доходності у 2008–2011 рр.

плати, що забезпечить йому при виході на пенсію додатковий дохід. І оскільки договори страхування ануїтетів мають тривалий період накопичення, працедавець може отримати своєрідну гарантію прихильності висококваліфікованих трудових ресурсів у доповнення до податкових пільг, які забезпечуються страховальникам законодавством України.

Висновки

Таким чином, страхування ануїтетів при розвитку ринку накопичувального страхування України набуває істотного значення після пенсійної реформи 2011 р. Так, страхування ануїтетів як послуга суб'єкта третього рівня пенсійної системи – страхової компанії – стає істотним чинником забезпечення фінансового захисту громадян України. А отримання регулярного додатку до пенсії – стимулом укладення договорів страхування ануїтетів із страховими компаніями громадянами України та підприємствами-працедавцями як складника соціального пакету. Маючи переваги перед іншими суб'єктами третього рівня, страхові компанії стикаються і з певними складнощами, які необхідно долати. Переду-

сім це рівень недовіри громадян України, що склався, не лише до страхових компаній, а й до інших суб'єктів третього рівня. На наш погляд, для подолання такої недовіри та розвитку ринку послуг із накопичувального страхування загалом і ринку послуг зі страхування ануїтетів зокрема мають бути зроблені наступні кроки:

- здійснені освітні та роз'яснювальні заходи щодо роботи усіх рівнів пенсійної системи серед громадян України у рамках відповідної державної програми;
- підвищена якість надання послуги із страхування ануїтетів, у т.ч. консультації при укладенні договору страхування;
- з урахуванням зарубіжного досвіду та реалій українського ринку розроблені такі види ануїтетів, які якнайліпше сприяли б підвищенню матеріальної захищеності громадян України;
- необхідно зробити акцент на корпоративному страхуванні.

Зазначені заходи в перспективі сприятимуть розвитку ринку послуг із накопичувального страхування та поступовому його перетворенню на розвинутий ринок із високоякісними послугами.

Список використаних джерел

1. *Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування* : закон України від 9.07.2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
2. *Загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальний захист та пенсійне забезпечення у цифрах і фактах* : інформаційний бюлетень / Мін-во праці та соціальної політики України, Пенсійний фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua/download/mlsp_stat_dec2010.pdf

3. *Бабірад М. М.* Оцінка стану недержавного пенсійного забезпечення України та перспективи його розвитку / М. М. Бабірад, В. В. Оліярник // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2008. – Вип. 18.9 – С. 174–180.

4. *Кравченко І. О.* Склад суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення / І. О. Кравченко // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 403–408.

5. *Татаренко Г. В.* Державне регулювання недержавного пенсійного забезпечення / Г. В. Татаренко // зб. наук. праць «Юридична наука, практика і освіта». – 2010. – Вип. 1. – С. 132–141.

6. *Pension system in Ukraine. Essential facts and numbers* / Ministry of labour and social policy of Ukraine, Pension fund of Ukraine. – К: Ministry of labour and social policy of Ukraine, 2008. – Р. 3.

7. *Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article>

8. *Marek G.* Pension reform options for Russia and Ukraine: A critical analysis of available options and their expected outcomes (with a focus on labor market, industrial restructuring and public finance) / G. Marek, O. Rohozynsky, O. Sinyavskaya // ESCIRRU Working Paper No. 25. – В: ESCIRRU, 2010. – 72 р.

9. *Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : закон України від 8.07.2011 р. № 3668-VI* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>

10. *Коваль О. П.* Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2012. – 240 с.

11. *Про недержавне пенсійне забезпечення : закон України від 9.07.2003 р. № 1057-IV* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>

12. *Шах І. З.* Недержавні фонди соціального страхування: проблеми та перспективи їх розвитку / І. З. Шах, М. Я. Яструбський // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 720. – С. 262–267.

13. *Сташкевич Н. М.* Становлення та розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення України / Н. М. Сташкевич // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 40. – С. 312–317.

14. *Комарова І. В.* Діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні / І. В. Комарова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2012. – № 1 (17). – С. 161–165.

15. *Мошенський С. З.* Становлення та розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні як інституційних інвесторів / С. З. Мошенський // Вісник ЖДТУ. – 2008. – № 3 (45). – С. 296–303. – Серія: Економічні науки.

16. *Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfr.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-nprz.html>

17. *Офіційний сайт Державної служби статистики України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

18. *Life insurers fact book 2011* / American Council of Life Insurers. – Washington: ACLI Publications, 2011. – 177 р.

19. *Simonelli A.* Quarterly Sales Increase across Annuity Industry [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irionline.org/resources/article/id/664>

20. *Employment status of the civilian noninstitutional population by age, sex, and race 2012* / The Bureau of Labor Statistics of the U. S. Department of Labor [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bls.gov/cps/cpsaat03.pdf>

21. *Advanced annuities* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.myceisonline.com/courses/AdvAnnuities/book.pdf>

22. *Rejda G.* Principles of Risk Management and Insurance. 10th ed. / G. Rejda. – Indiana: Addison Wesley, 2007. – 747 р.

23. *Basic Facts about Variable Annuities* / Charles Schwab & Co [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.schwab.com/public/file/P-939960>

24. *McCann C.* An Overview of Equity-Indexed Annuities / C. McCann, D. Luo [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investor.financialcounsel.com/Articles/Investment/ARTINV0000268-Equity-IndexedAnnuities.pdf>

25. *Tiong S.* Valuing Equity-Indexed Annuities / S. Tiong // The North American Journal. – 2000. – № 4. – Р. 149–170.

26. *Do immediate annuities really pay?* / Money Lab // Money Adviser. – 2008. – № 5. – Р. 8–9.